

MALA I SREDNJA PODUZEĆA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE – STANJE, PERSPEKTIVE I POSLOVANJE U SJENI SVJETSKJE PANDEMIJE

STRUČNI RAD / PROFESSIONAL PAPER

UDK: 334.72(497.6)
338:616.9(497.6)

JEL: L25 ; I18

Autori/Authors:

DANIJELA MARTINOVIĆ
IZVANREDNI PROFESOR NA
KATEDRI ZA MIKROEKONOMIJU
danijela.martinovic@efsa.unsa.ba

LJILJAN VESELINOVIĆ
IZVANREDNI PROFESOR NA
KATEDRI ZA MIKROEKONOMIJU
ljiljan.veselinovic@efsa.unsa.ba

JASMINA MANGAFIĆ
IZVANREDNI PROFESOR NA
KATEDRI ZA MIKROEKONOMIJU
jasmina.mangafic@efsa.unsa.ba

FOR ALL AUTHORS: EKONOMSKI FAKULTET UNIVERZITETA U SARAJEVU, TRG OSLOBOĐENJA – ALIJA
IZETBEGOVIĆ 1, SARAJEVO

SAŽETAK

U ovom članku prezentiran je položaj i perspektive malih i srednjih poduzeća u (Federaciji) Bosne i Hercegovine te izazovi s kojima se susreću u vrijeme pandemije izazvane corona virusom. I u predepidemijsko vrijeme, mala i srednja poduzeća u Bosni i Hercegovini suočavala su se s nizom ograničenja koja su rezultat složenog državnog uređenja, nerazvijenosti gospodarstva i neadekvatne financijske, tehničke i pravno-regulatorne potpore. Pandemija je dodatno potencirala ranjivost malih i srednjih poduzeća u Bosni i Hercegovini. Dok je u svijetu implementiran širok dijapazon mjera podrške gospodarstvu, Vlada Federacije BiH i županije su se odlučile za ograničen broj instrumenata financijske potpore čiji je cilj bio održanje tekuće likvidnosti i pomoć ugroženim djelatnostima i malim i srednjim poduzećima. U članku je dat uporedni prikaz mjera koje su se implementirale širom svijeta kao i iskustva i učinci mjera implementiranih u Federaciji Bosne i Hercegovine. Zbog ograničenih financijskih mogućnosti te podjele nadležnosti nije bilo moguće implementirati sve potrebite mjere; pojedine mjere podrške poduzetnicima su se pokazale uspješnim, no bilo je i mjera koje nisu bile pravovremene i nisu obuhvatile sve subjekte kojima je pomoć bila potrebna. Moguće je zaključiti da je razvitak gospodarstva a posebice malih i srednjih poduzeća u Federaciji Bosne i Hercegovine uvjetovan višim stupnjem koordinacije, strateškim dugoročnim pristupom i adekvatnom legislativnom i financijskom potporom.

KLJUČNE RIJEČI: mala i srednja poduzeća, mjere podrške gospodarstvu, COVID 19

1. UVOD

Mala i srednja poduzeća, zahvaljujući svojoj brojnosti i specifičnostima, smatraju se nositeljima gospodarskog razvitka u svijetu. U Europskoj uniji postoji malo više od 20 milijuna malih i srednjih poduzeća (pri čemu dominiraju mikro poduzeća) koja zapošljavaju 100 milijuna radnika i čine više od 99,8% poduzeća (European Commission, 2013, 2021, p. 2).

U Bosni i Hercegovini također po svojoj brojnosti dominiraju mala i srednja poduzeća. No, za razliku od Europske unije, Bosna i Hercegovina nije razvila adekvatne legislativne, regulatorne, tehničke i financijske mjere podrške za mala i srednja poduzeća. Navedeno je posebno došlo do izražaja tijekom posljednjih dvanaest mjeseci koje je obilježila pandemija izazvana korona virusom, ostavljajući za sobom nesagledive posljedice na zdravlje ljudi kao i cjelokupan zdravstveni sustav i gospodarstvo širom svijeta. Pandemija u Bosni i Hercegovini je izazvala pad BDP-a od 10% što je rezultat pada industrijske proizvodnje, privatne potrošnje i izvoza. Vlasti u Federaciji Bosne i Hercegovine, u cilju pomoći gospodarstvu, donijele su Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica te oformile Fond za stabilizaciju gospodarstva i Garantni fond. Pored toga, županijske mjere su podrazumijevale i izravnu novčanu potporu te prolongiranje financijskih obveza. No, zbog prilično ograničenih financijskih sredstava i strogih uvjeta za davanje novčanih potpora mnogobrojni korisnici nisu bili zadovoljni kriterijima, vrstama mjera kao ni brzinom implementacije istih.

U članku je dat prikaz općih karakteristika malih i srednjih poduzeća – njihovih prednosti i nedostataka te neophodnih uvjeta za njihov razvitak. Slijedi prikaz karakteristika i položaja malog i srednjeg poduzetništva u Bosni i Hercegovini. Slijedeća poglavlja elaboriraju posljedice koje je pandemija izazvana korona virusom ostavila na svjetsko gospodarstvo, poduzetništvo kao i modalitete podrške malim i srednjim poduzećima u svijetu. U članku je zatim dat pregled mjera koje su vlasti u Federaciji Bosne i Hercegovine implementirale u cilju podrške gospodarstvu, ugroženim gospodarskim sektorima i malim i srednjim poduzećima. Članak završava zaključnim razmatranjima i prijedlogom mjera za poboljšanje položaja malih i srednjih poduzeća u Bosni i Hercegovini i Federaciji Bosne i Hercegovine.

2. KARAKTERISTIKE, PREDNOSTI I OGRANIČENJA MALIH I SREDNJIH PODUZEĆA

U ekonomskoj teoriji se spominje niz prednosti malih i srednjih poduzeća (u nastavku teksta: MSP). Po svojim karakteristikama, MSP odlikuje fleksibilnost u prilagođavanju promjenama na tržištu, zahtjevima krajnjih korisnika – potrošača kao i fleksibilnost u izboru poslovne branše i tržišne niše, jednostavnija i prilagodljivija organizacijska struktura, efikasnije korištenje materijalnih resursa i radne snage, efikasnija i brža komunikacija sa eksternim i internim okruženjem, veća motiviranost i lakše upravljanje ljudskim resursima zbog formiranja prisnijeg i intimnijeg radnog okruženja, jednostavnija komunikacija i razmjena ideja i informacija. Svakako, potrebna su i mnogo manja ulaganja za osnivanje i rad malog i srednjeg biznisa (Martinović, 2014, p.10; Petković & Berberović, 2013, p. 29; Stanković, 1989, p. 43). Prednosti MSP su, u odnosu na velika poduzeća, inovativnost, manja ulaganja po zaposlenom, stvaranje novih radnih mjesta, niži troškovi, jednostavnija organizacija i kontrola, povezivanje i snažniji osjećaj pripadnosti kolektivu i sl. (Džafić, 2006, p.81).

No, pored prednosti MSP imaju i nedostataka. Zbog svoje nedostatne veličine imaju poteškoća u pristupu izvorima financiranja i izvorima znanja koje generiraju veliki kolektivi. Velika poduzeća, za razliku od MSP, imaju sposobnost generiranja većih prihoda i profita a time i imaju i veću financijsku snagu, pristup potrebnim informacijama i znanju, veću pregovaračku moć. Velika poduzeća imaju i razvijenu organizacijsku strukturu i podjelu poslova, što omogućava viši stupanj specijalizacije i profiliranja kadrova te posljedično, generiranja neophodnih znanja.

U MSP vlasnik poduzeća je ujedno i manager, lider, organizator a nerijetko obavlja i poslove vezane za nabavu i prodaju, marketing, upravljanje financijama i sl. Naravno, većina vlasnika ne posjeduje specijalistička znanja niti potreban dijapazon poduzetničkih vještina. Isto tako, sa rastom businessa, nemoguće je da jedna osoba - vlasnik obavlja sve ključne poslove vezane za poduzeće. Dakle, vrlo često u MSP susrećemo neadekvatnu podjelu rada te nedostatak strateškog pristupa vezanog za planiranje, posebno dugoročnih aktivnosti, utvrđivanje i provedbu strategije i akcionih planova, kratkoročnih i dugoročnih ciljeva. (Martinović, 2014, p.1; Megginson et al, 1997, pp. 62-63; Corman & Lussier, 1996, pp. 8-9).

Upravo su problemi vezani za upravljanje MSP od strane njihovih osnivača glavi razlog propasti ovih poduzeća u svijetu. (Dostić, 2002, p. 28; Siropolis, 1995, p. 18).

Kao nedostatke malog businessa možemo navesti i veću podložnost i osjetljivost na fluktuacije i poremećaje na tržištu, veću izloženost sezonskim i drugim fluktuacijama u prodaji, slabiju prilagodljivost i osjetljivost na konkurentsko djelovanje, veću financijsku izloženost i osjetljivost na niz poslovnih rizika koji rezultiraju nelikvidnošću i visokim stupnjem zaduženosti malih i srednjih kompanija. Evidentno je da se mala poduzeća, zbog internih slabosti, u prosjeku manje zadužuju, rjeđe izvoze, imaju manju želju za rastom, rjeđe koriste formalni management i planiranje, dobivaju manje podsticaja od države i češće propadaju (www.agr.unizgr.hr, February 18, 2014).

3. POLOŽAJ MALIH I SREDNJIH PODUZEĆA U BOSNI I HERCEGOVINI

Položaj malih i srednjih poduzeća u Bosni i Hercegovini moramo promatrati u kontekstu šireg, društvenog i gospodarskog okruženja te državnog uređenja. Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta, Federacije i Republike Srpske, a Federacija od deset kantona/županija te općina i gradova. Svaki entitet ima svoje zakonodavstvo, često međusobno neusklađeno; županije imaju svoje ingerencije i svoje zakone, te u određenim oblastima podijeljene nadležnosti s Federacijom. Složena državna struktura, preklapanje nadležnosti i neusklađenost zakona i mjera su rezultirale nepostojanjem jedinstvenog ekonomskog prostora u Bosni i Hercegovini.

Navedena činjenica ne doprinosi gospodarskom razvitku a posebice ne djeluje podsticajno na razvitak MSP. MSP u Bosni i Hercegovine čine preko 99%¹ kompanija (od 31.435 aktivnih – Agencija za statistiku BiH, 2020), stvaraju preko 60%

¹ Prema aktualnim podacima iz Statističkog poslovnog registra Agencije za statistiku BiH 74% aktivnih poduzeća su mikro poduzeća, 19% mala a 6% srednja poduzeća. Velikih poduzeća ima manje od 1%.

BDP-a te bi, shodno tome, trebala postati generator razvitka gospodarstva i istim bi se trebala pokloniti posebna pažnja (Martinović, Šunjić-Beus & Karišik, 2012, p. 341).

No, Bosna i Hercegovina nije stvorila potrebite pravno-regulatorne i institucionalne pretpostavke u cilju podrške sektoru MSP. (Džafić & Omerbašić, 2018, p. 11) Na nivou države bilo je potrebno usvojiti niz zakona koji bi na jedinstven način tretirale problematiku malog i srednjeg poduzetništva te formirati institucije – Agenciju za MSP i Fond za MSP – koje bi koordinirale aktivnosti i predlagale jedinstvene mjere podrške. Time bi se lakše implementirale i preuzete europske obveze iz Akta o malim i srednjim poduzećima te Europske povelje o malim i srednjim poduzećima. No, do sada nije donesen Zakon o malim i srednjim poduzećima, nije formirana Agencija i Fond za MSP² i nije usvojena nova Strategija razvoja malih i srednjih poduzeća sa akcionim planom.³ Nisu objedinjeni podaci, nema jedinstvenog registra poduzeća jer nema ni jedinstvene definicije MSP-a. Problematika regulatornog okvira i institucionalne podrške je prebačena na entitete i županije/kantone. (Martinović, 2014, pp. 1-4) Entiteti i županije implementiraju svoje zakone i formiraju svoje agencije za podršku MSP a priroda i opseg mjera tehničke i financijske podrške malom biznisu ovisi u velikoj mjeri od financijske snage entiteta i županija kao i „sluha“ donositelja odluka za potrebe MSP.

U Bosni i Hercegovini ne postoji jedinstvena definicija malih i srednjih poduzeća, jer entitetski zakoni (Zakon o poticanju razvoja malog biznisa Federacije BiH te Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća Republike Srpske) koriste različite kriterije za definiranje ove kategorije poduzeća. Pored nepostojanja krovnog, državnog Zakona o malim i srednjim poduzećima koji bi uskladio različite regulative i unificirao način podjele MSP-a, ne postoji jedinstvena baza podataka o MSP u BiH. Navedeno je rezultat kako nepostojanja jedinstvenog određenja MSP, tako i fragmentiranosti podataka i njihove raspršenosti. Zbog toga se ne može govoriti o egzaktnom nego samo o procijenjenom broju MSP u BiH. No, na pukim procjenama, uz nepoznavanju strukture i pripadnosti tj. distribucije MSP po određenim branšama, nemoguće je stvoriti adekvatne sektorske strategije i akcioni plan sa konkretnim mjerama za pomoć malom i srednjem businessu (Martinović, 2014, pp. 1-4).

Pored navedenog, MSP u Bosni i Hercegovini posluju u izrazito nepovoljnom poslovnom ambijentu: bez koordinacije i strateškog usmjerenja, industrije uništene tijekom rata, neuspješne privatizacije, opće nelikvidnosti koje u velikoj mjeri generiraju državna poduzeća, gubitka nekadašnjeg tržišta, nepostojanja razvojnog aspekta u proračunima, značajnih socijalnih davanja i potpora koja nisu adekvatno usmjerena, uz glomazni administrativni aparat koji se razvija nauštrb poslovnog sektora (Martinović, Šunjić-Beus & Karišik, 2012, pp. 341-344).

Prema Izvještaju o globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma (WEF) i Izvještaju o lakoći otpočinjanja poslovanja (Doing Business), BiH zauzima 92. mjesto od 141 države odnosno 90. mjesto od 190 država obuhvaćenim predmetnim izvještajima. Već godinama, ispitanici najvećim problemom za otpočinjanje poslovanja i cjelokupno poslovanje smatraju: nerazvijenost javnog sektora – proceduralne, tehničke i legislativne barijere u svim aspektima poslovanja, visoke porezne stope, neadekvatan pristup financijskim sredstvima te nestabilnost vlade i političku i pravnu nesigurnost.

Izvještaj o globalnoj konkurentnosti za 2019. godinu je najlošije ocijenio razvijenost javnog sektora (137. mjesto), nestabilnost vlada i vladine mjere (137. i 139. mjesto), efikasnost pravnog okvira (138. mjesto), neovisnost pravosuđa (133 mjesto); financiranje MSP (106. mjesto) (World Economic Forum, 2019, pp. 103-104).

Kada je riječ o lakoći poslovanja (Doing Business) (World Bank, 2020, p.4), glavni problem u Bosni i Hercegovini su komplicirane, duge i skupe procedure za osnivanje kompanija odnosno barijere prilikom otpočinjanja poslovanja. Bosna i Hercegovina u 2020. godini zauzima po navedenom kriteriju 184. mjesto (od 190 država!). Procedure i trajanje postupka osnivanja poduzeća u Europskoj uniji se razlikuje od zemlje do zemlje, ali je cilj kojim se teži osnivanje za tri dana, uz troškove od 100 eura. Poduzetniku u Bosni i Hercegovini, za osnivanje društva sa ograničenom odgovornošću, potrebno je u prosjeku 80 dana (nakon dobivanja građevinske dozvole, okolišne dozvole i urbanističke saglasnosti što traje i do pola godine), obavljanje 13 procedura i osnivački kapital od 2.000 KM. Isto tako, u Izvještaju su loše ocijenjene i procedure vezane za plaćanje poreza – za reguliranje poreznih obveza – njih 33 - potrebno je čak 411 sati tijekom godine (141. mjesto).

Skraćivanje postupka pokretanje businessa i poslovanja je moguće implementacijom one-stop agencija (jednošalterskog poslovanja) te e-uprave i e-businessa, no navedeni proces teče relativno sporo i nejednako. Manje razvijene sredine u Bosni i Hercegovini zaostaju u procesu digitalizacije što ima značajne reperkusije na uvezivanje svih sudionika u jedinstveni informatički sustav koji bi olakšao poslovanje poduzeća.

² Pored ovih institucija, nisu operativne u potpunosti ni Forum za poduzetništvo, Vijeće za državnu pomoć, Sektor za MSP, Centralni registar kompanija, One - stop agencija, Mreže za poslovni razvoj i sl.

³ Zbog navedenog, na nivou BiH nema Strategije razvitka MSP još od 2005. godine.

Poslovanje u ovako nepovoljnom poslovnom ambijentu je posebice otežavajuće za MSP. „Mala i srednja proizvođača, zbog svoje veličine, imaju problem u privlačenju investicija i dobijanju kredita. Isto tako, smatra se da značajan problem navedenih kompanija predstavlja i značajna koncentracija u industrijama sa niskom dodatnom vrijednosti kao i ljudski faktor - nedostatak stručne radne snage, nedovoljna obučanost menadžera te neadekvatna specijalistička znanja. Poduzećima se zamjera i slaba mobilnost rada, sredstava i kapitala. Neadekvatna mobilnost i fleksibilnost naših malih i srednjih kompanija je značajan problem. Fleksibilnost se uvijek ističe kao velika prednost malih kompanija u odnosu na velike i „okoštale“ poslovne sustave. No, veliki broj naših malih i srednjih poduzeća ima problema sa brzinom ulaska i izlaska iz poslovnih djelatnosti i spor prijenos resursa iz jedne branše u drugu. Razlozi za navedeno su komplicirani administrativni zahtjevi, duge procedure, značajna dodatna financijska ulaganja i neadekvatna podrška od strane države“ (Martinović, 2018, p. 53).

Zdravstvena i gospodarska kriza izazvana pandemijom Covid 19 je dodatno otežala položaj MSP u Bosni i Hercegovini.

U nastavku teksta, prije prikaza mjera podrške koje su vlasti u Bosni u Hercegovini (Federaciji BiH) pružile MSP, dat je prikaz mjera koje su se poduzimale u globalnim okvirima.

4. MJERE PODRŠKE GOSPODARSTVU I MSP U VRIJEME PANDEMIJE – SVJETSKA ISKUSTVA

Pandemija koronavirusa je izazvala niz negativnih posljedica na svjetsko gospodarstvo. Djelomični ili potpuni višemjesečni lockdown je doveo do smanjenja prihoda gospodarskih subjekata, zatvaranja i propasti mnogobrojnih malih businessa u djelatnostima koje su najviše bile pogođene krizom – ugostiteljstvu, turizmu, trgovini. Pandemija je utjecala na pad BDP-a.

U lipnju 2020, OECD je predvidio pad svjetskog BDP-a za 6% te pad od 7,6% u slučaju izbijanja drugog vala pandemije. U pojedinim tranzicijskim ekonomijama kao i zemljama u razvoju, predviđao se dvostruko veći pad BDP-a. (OECD, Centre for Entrepreneurship, SMEs, Regions and Cities (CFE), 2020) Predviđanja su govorila o umjerenom oporavku svjetske ekonomije tijekom 2021. godine (rast od 2,8%) (OECD, 2020[1]). U lipnju 2020. MMF je predviđao pad svjetskog BDP-a za 4,9% i rast od 5,4 % u 2021. godini (IMF, 2020[3]). Najnoviji podaci MMF-a predviđaju rast svjetskog BDP-a za 6 % u 2021. godini i 4,4 % u 2022. godini (IMF, 2021[1]) Aktualni podaci su pokazali da se svjetsko gospodarstvo ipak uspjelo oporaviti u drugoj polovini 2020. godini, tako da je stvarni pad BDP-a bio 3,3 %. No, oporavak se nije odvijao onim tempom kao u predpandemijsko razdoblje a nije bio ni ravnomjeran. Oporavak je ovisio o snazi pojedinih gospodarstava, mjera koje su poduzimane u cilju pomoći poslovnim subjektima kao i snazi pojedinih sektora i kompanija.

Recesijom i lockdownom je najviše pogođeno malo i srednje poduzetništvo (ILO, 2020[5]), pogotovo ono u sljedećim oblastima: prometu, turizmu, ugostiteljstvu, građevinarstvu i maloprodaji.

U cilju pomoći stanovništvu i poduzećima, vlade su kreirale mnogobrojne monetarne i fiskalne mjere. Implementirane mjere podrške širom svijeta su bile raznolike, što je ovisilo o specifičnostima zemalja te njihovom BDP-u i financijskoj snazi. Pojedine zemlje su primijenile mjere koje su pomogle cjelokupnom gospodarstvu a pojedine su implementirale mjere usmjerene na oporavak posebno ugroženih djelatnosti i sektora te malih i srednjih poduzeća, kao najranjivijih grupa. Svjetska banka je utvrdila postojanje 845 različitih instrumenata podrške MSP širom svijeta (The World Bank SME Support Measures), pri čemu su dominirali instrumenti financijske podrške za subvencioniranje kreditnih obveza te garancije (328), zatim različiti vidovi podrške zaposlenosti (205 instrumenata) te porezne olakšice (151 instrument); uvedene su i specifične strukturalne politike (67 njih).

Izmjene prudencijalne regulative banaka su omogućile lakše zaduživanje a moratorij na otplatu kredita je smanjio pritisak na likvidnost poduzeća. Smanjenje kamatnih stopa, novčane podrške u cilju pokrivanja operativnih troškova, pozajmice u cilju stimuliranja kapitalnih projekata, porezne olakšice, državne garancije kao i pretvaranje državnih kredita u grantove je bilo od posebnog značaja za opstojnost MSP. Mnoge zemlje su oformile stabilizacijske i garantne fondove za podršku svojim gospodarstvima (OECD, 2020, p.40).

Premda se u ovoj i narednim godinama očekuje rast svjetskog BDP-a, biće potrebno nastaviti s mjerama gospodarske podrške. OECD je u svojoj studiji pod nazivom „One year of SME and entrepreneurship policy responses to COVID-19: Lessons learned to „build back better“ (OECD, 2021, p.2) sumirao 15 „lekcija“ koje treba slijediti kako bi se u post-covid razdoblju pružila adekvatna pomoć MSP. Navedene lekcije – preporuke glase: obezbijediti brzu podršku MSP pojednostavljenjem pristupa istoj te implementirati učinkovite digitalne sustave podrške; omogućiti pružanje maksimalne podrške uspješnim kompanijama i novoosnovanim poduzećima; ojačati programe podrške novoosnovanim poduzećima kako bi se pojačao njihov inovativni potencijal neophodan za oporavak; osigurati inkluzivnost mjera podrške s posebnim fokusom na ranjive kategorije MSP, posebno one čiji su osnivači žene i predstavnici manjina; stvoriti nove politike i

pristupe kao podrška samozapošljavanju; pružiti financijsku potporu i podržati kapitalna ulaganja kako bi se spriječila nelikvidnost i nesolventnost MSP; izraditi strategije pružanja hitne financijske potpore za održanje likvidnosti; dozvoliti proces „kreativne destrukcije“ manje uspješnih MSP; osigurati da programi oporavka odražavaju stanje i perspektive MSP u cilju efikasnije pomoći u oporavku; poseban fokus treba biti na digitalizaciji MSP i novih poduzeća; poduzeti aktivnosti kako bi se ojačala fleksibilnost MSP i novoosnovanih poduzeća; jačati buduće kapacitete, fleksibilnost i odgovornost MSP; obezbijediti mnogostruki, učinkovit i inkluzivan vladin mehanizam potpore; omogućiti učešće MSP u kreiranju i donošenju vladinih mjera i programa podrške i obnove; obezbijediti monitoring i evaluaciju programa podrške.

Dakle, moguće je zaključiti da će fokus mjera u budućnosti biti usmjeren prema strukturalnim promjenama, reformama i liberalizaciji regulativa, digitalizaciji i jačanju inovativnog potencijala MSP. Odnosno, da se programi podrške zasnivaju na načelima europske strategije „Europa 2020“ – na pametnom, održivom i inkluzivnom rastu.

Implementiranje navedenih mjera je od posebne važnosti za oporavak i opstanak MSP koji su najviše pogođeni krizom izazvanom pandemijom korona virusa. Naime, MSP su bila izuzetno ranjiva na efekte krize u realnom i financijskom sektoru. MSP zbog svoje prirode i (neadekvatne) veličine teže dolaze do neophodnih financijskih sredstava, imaju manju likvidnost, osjetljivija su na poremećaje i ponude (radne snage, roba i repromaterijala) i potražnje. U doba krize, MSP su se suočila s smanjenom ponudom radne snage kao i smanjenjem proizvodnih kapaciteta zbog smanjene mogućnosti nabavke roba i repromaterijala. Isto tako, zbog zatvaranja pojedinih tržišta i štednje stanovništva smanjena je i potražnja sa proizvodima i uslugama MSP. Mnoga mala i srednja poduzeća bila su obuhvaćena odredbama o višemjesečnom zatvaranju. (Coronavirus (COVID-19): SME Policy Response, OECD, July 2020.) Upravo MSP dominiraju u sektorima koji su najviše pogođeni krizom i vladinim mjerama – transport, turizam, građevinarstvo, ugostiteljstvo, maloprodaja i trgovina nekretninama. U tim sektorima ta grupa poduzeća u zemljama OECD-a zapošljava čak 75% radne snage. (OECD, 2020[3]). Smanjena potražnja i zatvaranje tržišta doveli su do generiranja manjih prihoda te problema s likvidnosti MSP. Istovremeno, dešavanja u realnom sektoru su svoje reperkusije imale i u financijskom sektoru koji je smanjio i pooštrio uvjete za kreditiranje gospodarstva, što je posebice pogodilo ponovno MSP.

5. PODRŠKA GOSPODARSTVU I MSP U FEDERACIJI BIH

Pandemija korona virusa u 2020. godini izazvala je pad BDP-a Bosne i Hercegovine od 10% te najtežu recesiju u zadnjih 25 godina. Rast BDP-a od 2,5 % se očekuje tijekom 2021. godine a poslijeratne (skromne) stope rasta od 3,5% tek od 2022. godine. Tijekom 2020. godine smanjena je industrijska proizvodnja, izvoz, privatna potrošnja, doznake iz inozemstva. Pad u turističkom sektoru je iznosio 60%, transportu 30%, industrijskoj proizvodnji 8,2 % za prvih devet mjeseci 2020. godine, a pad prometa u maloprodaji je bio 6,5% (Raiffesen bank, 2020). I u Bosni i Hercegovini najviše pogođena krizom su bila MSP.

Federacija BiH je u cilju saniranja posljedica izazvanih epidemijom koronavirusa donijela Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica Federacije BiH (kolokvijalno nazvan „Korona zakon“) koji je predvidio uspostavljanje Fonda za stabilizaciju gospodarstva te Garantni fond u okviru Razvojne banke Federacije BiH, s početnim kapitalom od 80 milijuna KM. Pretpostavka je da će implementacija ovog Zakona omogućiti generiranje 200 – 250 milijuna KM u Fondu za stabilizaciju gospodarstva kao i 500 milijuna KM proračunskih sredstava u Garantni fond te Revolving fondove Federalnog ministarstva energije, rudarstva i industrije i Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta. (Vlada Federacije BiH, (2020), Program ekonomske stabilizacije i oporavka Federacije BiH 2020-2021). Krajem listopada 2020. godine, u formi Uredbe (Uredba o interventnim mjerama za podršku ugroženim sektorima gospodarstva F BiH u okolnostima pandemije koronavirusa) donesen je tzv. „Korona 2 zakon“, kojim je Vlada Federacije BiH predvidjela u 2021. godini posebnu direktnu pomoć poduzećima iz ugroženih djelatnosti (ugostiteljstvo, turizam, poljoprivreda, prehrambena industrija te izvozno orijentiranim poduzećima) u iznosu od 90 milijuna KM.

Vlada Federacije BiH je kao pomoć županijama/kantonima doznala 200 milijuna KM a općinama 30 milijuna KM. Županije i općine su, uz to, ovisno o svojim financijskim mogućnostima, donosile druge mjere podrške – isplatu minimalne plaće i posebnu financijsku podršku za posebno ugrožene djelatnosti, ukidanje različitih taksi i članarina, financijsku pomoć mikrobiznisu, sufinanciranje zapošljavanja i sl. (Šunjić-Beus & Martinović, 2021, p. 69).

Na tragu mjera koje su poduzimale druge zemlje, u cilju zaštite domaćih poslovnih subjekata, vlasti u Federaciji su odlučili pružiti novčanu pomoć poduzećima kojima su u prva tri mjeseca 2020. godine smanjeni prihodi za 20% i koja nisu otpuštala radnike. Novčana pomoć se odnosila na direktnu podršku iz garantnog fonda te grantove, isplatu minimalnih doprinosa (u iznosu od 245 KM po zaposleniku) te prolongiranje otplate financijskih obveza (ukidanje akontacije na uplatu poreza na dobit, obustavu plaćanja zateznih kamata na javne prihode te prekid svih parničkih i vanparničkih postupaka za vrijeme trajanja nesreće). U dogovoru s bankama, Agencija za bankarstvo Federacije BiH je proglasila

moratorij na kreditne obveze stanovništa i gospodarskih subjekata čija su radna mjesta odnosno poslovanje bili ugroženi izbijanjem epidemije.

No, i pored donošenja „Korona zakona“, federalnih i županijskih mjera, mnogobrojni krajnji korisnici nisu zadovoljni kriterijima, vrstama mjera kao ni brzinom implementacije istih.⁴ Pružanje financijske potpore i subvencioniranje doprinosa je bilo uvjetovano mnogobrojnim odredbama i nije se odnosilo na sve poslodavce.⁵ Ponekad su veće financijske potpore, zbog subvencioniranja na temelju broja zaposlenika i visine prihoda, dobila veća poduzeća, a ne najranjivije grupe MSP. Isto tako, nisu diferencirana ni poduzeća prema sektorskoj pripadnosti odnosno nije se (u prvom „Korona zakonu“) vodilo računa o posebnoj podršci poduzećima u ugroženim djelatnostima. Isto tako, zbog nedostajućih sredstava i dugotrajnih procedura, zabilježeno je višemjesečno kašnjenje isplata novčanih podrški poduzetnicima. Sam „Korona zakon“ je donesen tek u svibnju 2020. godine, nakon tromjesečnog potpunog lockdowna, s priličnim zakašnjenjem, u odnosu na zemlje okružena i EU. Pored gospodarstvenika, ni sve županije nisu zadovoljne s novčanim interventnim sredstvima koje su im usmjerene iz federalnog proračuna. Sredstva su distribuirana prema broju stanovnika županija, tako da su najbrojnije (a ujedno i najbogatije) županije dobile i najviše sredstava.

Moguće je zaključiti da Federacija Bosne i Hercegovine nije pravovremeno i dostatno reagirala na pandemiju. Ponovimo, Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica Federacije Bosne i Hercegovine donesen je tek nakon tri mjeseca potpunog zatvaranja gospodarstva i u značajnoj mjeri je bio limitirajući za poduzetnike – uvjeti za stjecanje prava na financijsku potporu su bili strogi a ukupan iznos sredstava nedovoljan za cjelovitu potporu gospodarstvu, posebice najranjivijoj skupini – malim i srednjim poduzećima. Navedenu konstataciju potvrđuje zajedničko istraživanje EBRD-a i ILO-a koje je specificiralo 14 sektora u Bosni i Hercegovini posebno ugroženih pandemijom. U navedenim sektorima ugroženo je čak 245.000 radnih mjesta a polovina tih radnih mjesta se nalazi u mikro i malim poduzećima koja zapošljavaju do 10 radnika. U navedenom izvještaju se potencira da su oba entiteta u Bosni i Hercegovini koristile neselektivne mjere – financijska potpora se pružala poduzećima s gubitkom prihoda, bez obzira na njihovu financijsku snagu i bez obzira na to da li su pripadala ugroženim sektorima ili ne (ILO, 2021, p.8).

Manjkavosti inicijalne federalne potpore poduzećima bi trebala djelomično ispraviti implementacija uredbi „Korona 2“ zakona te mjere županijskih potpora. No, bez dugoročnih mjera i strateškog i koordiniranog pristupa potporama i razvitku gospodarstva, posebice malim i srednjim poduzećima, učinci svih mjera će biti neadekvatni i privremeni.

6. ZAKLJUČAK

Mala i srednja poduzeća smatraju se nositeljima gospodarskog razvitka u svijetu. Širom svijeta doneseni su zakoni i implementirane mjere posebne podrške za MSP. Premda i u Bosni i Hercegovini dominiraju MSP, naša zemlja nije razvila adekvatne legislativne, regulatorne, tehničke i financijske mjere potpore ovoj skupini poduzeća. U Bosni i Hercegovini, zbog složenog državnog ustrojstva i nedostatka koordinacije, ne postoji jedinstveni ekonomski prostor. Entiteti i županije imaju svoje zakone i uredbe kojima reguliraju oblast poduzetništva te svoje institucije za tehničku, stručnu i financijsku potporu. Na razini države nije donesen Zakon o malim i srednjim poduzećima, nisu formirani Agencija i Fond za MSP i nije usvojena nova Strategija razvoja malih i srednjih poduzeća sa akcionim planom. Pored navedenog, MSP u Bosni i Hercegovini posluju u izrazito nepovoljnom poslovnom ambijentu – u uvjetima još uvijek neobnovljenog gospodarstva, neuspješne privatizacije, nelikvidnosti, gubitka nekadašnjeg tržišta kao i nepostojanja razvojnog aspekta u proračunima uz glomazni administrativni aparat. Nedostatak strateškog usmjerenja i koordinacije je posebice došao do izražaja u vrijeme pandemije izazvane coronavirusom. Dok je u svijetu implementiran širok dijapazon mjera podrške gospodarstvu, Vlada Federacija BiH i županije su se odlučile za ograničen broj instrumenata financijske potpore čiji je cilj bio prvenstveno održanje tekuće likvidnosti poduzeća. Vidljivo je da su reakcije u mnogim oblastima bile nedostatne i prilično zakašnjele, nisu obuhvatile sve korisnike odnosno nisu bile pravilno distribuirane. Bez dugoročnog, strateškog i koordiniranog pristupa potporama i razvitku gospodarstva, posebice malim i srednjim poduzećima, učinci svih mjera će biti neadekvatni i privremeni.

⁴ Istraživanje na uzorku od 1.312 ispitanika u Federaciji BiH je pokazalo da čak 88% ispitanika – poduzetnika nije bilo zadovoljno sa vrstom i brzinom implementacije mjera podrške Vlade Federacije (Vidjeti više u: Dragnić, L, Hadžić, F., Čavalić, A., Muhović, A: Uloga i položaj mikrobiznisa u BiH u svjetlu pandemije COVID-19, pp. 45-46.)

⁵ Samo 18% sredstava iskorišteno do rujna 2020. (Radio Slobodna Evropa, rubrika Zašto?, Čavalić, A.)

LITERATURE

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2020), [online]. Available at: www.bhas.ba (April 20, 2021)
2. Corman, J. & Lussier, R. N. (1996) *Small business management: a planning approach*, Chicago: Irwin
3. Dostić, M. (2002) *Menadžment malih i srednjih preduzeća*, Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu
4. Dragnić, L., Hadžić, F., Čavalić, A. & Muhović, A. (2020) Uloga i položaj mikrobiznisa u BiH u svjetlu pandemije COVID-19. *Centar za politike i upravljanje*
5. Džafić, Z. (2006) *Preduzetnička ekonomija – Mala i srednja preduzeća u funkciji restrukturiranja tranzicijskih privreda*, Tuzla: Denfas
6. Džafić, Z. & Omerbašić, A. (2018) Innovativeness in Bosnian small and medium sized Enterprises, *Economic Review - Journal of Economics and Business*, Vol. XVI, Issue 1
7. European Commission (2013) SME Performance Review, Annual Report of SME in EU, Brussels
8. European Commission (2019): Entrepreneurship and Small and Medium-sized Enterprises, [online]. Available at: www.ec.europa.eu, (April 20, 2021)
9. ILO (2020) COVID-19 and the world of work, [online]. Available at: <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/lang-en/index.htm> (April 12, 2021)
10. ILO, (2020[5]) in OECD, Coronavirus (COVID-19): SME Policy Responses, Updated 15 July 2020
11. ILO/EBRD (2021) Covid 19 and the World of Work, Assessment of the Employment Impacts and Policy Responses: Bosnia and Herzegovina, [online]. Available at: www.ilo.org (April 30, 2021)
12. IMF (2020), Global Financial Stability Report: Bridge to Recovery, [online]. Available at: www.imf.org, (February 15, 2021)
13. IMF (2020) World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown, [online]. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020> (February 15, 2021)
14. IMF (2021), World Economic Outlook, Managing Divergent Recoveries, April 2021, 2021 (1)
15. Martinović, D., Šunjić-Beus, M. & Karišik, J. (2012) Potencijali i ograničenja u razvitku poduzetništva u BiH sa posebnim osvrtom na sektor malih i srednjih poduzeća, *Ekonomska misao i praksa*, god XXI (2012.), br. 1., Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik
16. Martinović, D. (2014): Privredni razvoj – politike malih i srednjih preduzeća, *Vanjskopolitička inicijativa*, Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo
17. Martinović, D. (2018) *Ekonomika preduzeća: Poslovna sredstva i preduzeće*, Sarajevo: Ekonomski fakultet, Univerzitet u Sarajevu
18. Megginson, W. L., Byrd, M. J., Scott, C. R. & Megginson, L. C. (1997) *Small Business Management*, Boston: Irwin McGraw-Hill
19. OECD (2020), OECD Economic Outlook, Volume 2020 Issue 2: Preliminary version, No. 108, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/39a88ab1-en>
20. OECD (2019/2020) Coronavirus (COVID-19): SME Policy Responses, Updated 15 July 2020
21. OECD (2020) Policy responses towards SMEs in the context of the COVID-19 virus outbreak, 31 March 2020 Centre for Entrepreneurship, SMEs, Regions and Cities (CFE)
22. OECD (2019a) Going for Growth, OECD Publishing, Paris
23. OECD (2020a) "Issue Note 1: Evaluating the impact of COVID-19 containment measures on activity and spending", in OECD Economic Outlook, Volume 2020, Issue 1, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/0d1d1e2e-en>
24. OECD (2020c) OECD Economic Outlook, Volume 2020, Issue 1, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/0d1d1e2e-en>
25. OECD (2021) Tackling Coronavirus (COVID-19): Contributing to a global effort: „One year of SME and entrepreneurship policy responses to COVID-19: Lessons learned to „build back better“, 8.4. 2021, [online]. Available at: www.oecd.org (April 19, 2021)
26. Petković, S. & Berberović, Š. (2013) *Ekonomika i upravljanje malim i srednjim preduzećima: principi i politike*, Banja Luka: Ekonomski fakultet
27. Raiffesen bank (2020) Rekordan pad BDP-a u BiH u 2020. godini, uz poboljšanje izgleda za 2021. godinu, [online]. Available at: www.raiffeisenbank.ba (January 15, 2021)
28. Siropolis, C. N. (1995) *Menadžment malog preduzeća – vodič u preduzetništvu*, Houghton Mifflin Company, 1990, prevod „Mate“, Zagreb, 1995.
29. Stanković, F. (1989) *Preduzetnička ekonomija*, Beograd: Savremena administracija
30. Šunjić-Beus, M. & Martinović, D. (2021) Učinci pandemije izazvane koronavirusom na gospodarstvo – svjetska i domaća iskustva i lekcije. *Motrišta*, Mostar
31. UNCTAD (2020) World Investment Report 2020, [online]. Available at: <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2020>
32. Vlada Federacije BiH (2020), Program ekonomske stabilizacije i oporavka Federacije BiH 2020-2021, [online]. Available at: www.fbihvlada.gov.ba
33. WB (2021) Western Balkans Regular Economic Report, [online]. Available at: www.worldbank.org/reports
34. WB – IFC (2020) Doing Business – Bosnia and Herzegovina 2020, Economy Profile: Bosnia and Herzegovina [online]. Available at: www.worldbank.org/reports
35. WEF (2019) The Global Competitiveness Report, [online]. Available at: www.wef.org (January 15, 2020)
36. WHO (2021) Coronavirus Disease (COVID-19) Situation Reports, [online]. Available at: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports> (January 12, 2021)

SMALL AND MEDIUM-SIZE ENTERPRISES IN THE FEDERATION BOSNIA AND HERZEGOVINA – CONDITIONS, PROSPECTS AND BUSINESS IN THE SHADOW OF PANDEMIC

ABSTRACT

The paper presents the position and prospects of small and medium-size enterprises in (the Federation) Bosnia and Herzegovina and challenges they are facing during the pandemic caused by coronavirus. Even at the pre-pandemic time, small and medium-size enterprises in Bosnia and Herzegovina faced a series of limitations which are the result of the complex state organization, underdeveloped economy and inadequate financial, technical and legal-regulatory support. The pandemic additionally highlighted the vulnerability of small and medium-size enterprises in Bosnia and Herzegovina. While the world implemented a broad range of measures supporting the economy, Government of the Federation BiH and Cantons opted for a limited number of financial support instruments, the aim of which was to maintain current liquidity and aid threatened activities and small and medium-size enterprises. The paper provides a comparative overview of the measures implemented across the world, as well as the experiences and effects of the measures implemented in the Federation Bosnia and Herzegovina. Due to limited financial capacities and the division of authorities it was not possible to implement all the necessary measures. Some measures of support to entrepreneurs proved to be successful; however, there have also been measures which were not timely and did not encompass all the entities that needed help. It can be concluded that the development of economy, and particularly of small and medium-size enterprises in Bosnia and Herzegovina requires a higher degree of coordination, strategic long-term approach and adequate legislative and financial support.

KEY WORDS: small and medium-size enterprises, measures of support to economy, COVID